

PROBLEME DE PERIODIZARE ȘI CRONOLOGIE A DESCOPERIRILOR „CU CERAMICĂ INCIZATĂ” DE TIP BABADAG I–TĂMĂOANI–HOLERCANI– BALTA DIN NORD-VESTUL PONTULUI EUXIN

Andrei Nicie

Zusammenfassung: Im vorliegenden Artikel wird eine Analyse der Chronologie und Entwicklung der kulturellen Gruppen „mit ritzverzierter Keramik“ Tămăoani – Babadag I – Holercani – Balta durchgeführt. Aufgrund der stratigraphischen Daten mehrerer Siedlungen dieses kulturellen Horizonts, wird chronologische Rahmen dieser Denkmäler bestimmt.

Eine allgemeine Analyse der stratigraphischen Situation in den Siedlungen an der Unteren Donau und in Südmoldawien eröffnet uns die Möglichkeit, zwei Schichtenhorizonte festzustellen, die wahrscheinlich zwei aufeinander folgende Stufen belegen (Abb.1):

1. **Noua – Coslogeni → Tămăoani – Babadag I** (manchmal treten auch Babadag II-Funde auf); die Funde werden in den Zeitraum zwischen dem 12. und 10. Jahrhundert v. Chr. datiert. Sie konzentrieren sich an der Unteren Donau, sind aber auch sporadisch im Waldsteppengebiet bekannt;

2. **Tămăoani – Babadag I → Babadag II;** Fundplätze dieser Stufe konzentrieren sich an der Unteren Donau und am Mitteldnestr. Die gängige Datierung der Niveaus von Babadag erlaubt es, diese Funde zwischen das 11. und 10. Jahrhundert v. Chr. zu datieren (mindestens ein Jahrhundert später als andere Funde des "Horizonts mit ritzverzierter Keramik"). Diese Tatsache erklärt wahrscheinlich auch ein Fehlen von Noua-Coslogeni-Einflüssen in der Fundgruppe. Sie läuft synchron mit dem Corlăteni-Niveau von Căndești und anderen Fundplätzen der Corlăteni-Chișinău-Kultur.

Schlüsselwörter: Hallstattzeit, ritzverzierter Keramik, Babadag I, Tămăoani, Holercani, Balta

Cuvinte cheie: Hallstatt timpuriu, ceramică incizată, Babadag I, Tămăoani, Holercani, Balta.

La sfârșitul mileniului II și începutul mileniului I a.Chr., nord-vestul Pontului Euxin se caracteriza prin apariția unor noi „fenomene culturale” care reflectă interferențele produse între culturile epocii bronzului și grupurile culturale caracteristice *Hallstattului* timpuriu. Evidențierea în cadrul unui *orizont cultural cu ceramică incizată* a grupurilor culturale de tip Tămăoani–Babadag I–Holercani–Balta¹, a facilitat în mare măsură cunoașterea genezei primei epoci a fierului în spațiul nord-vest pontic. Problemele legate de periodizarea și cronologia acestor monumente arheologice a atras în permanență atenția cercetătorilor² iar analiza situațiilor stratigrafice provenite din așezările acestui orizont cultural va aduce contribuții noi la cunoașterea perioadei cuprinse între sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului în spațiul nord-vest pontic.

Pentru zona Dobrogei, o succesiune stratigrafică relativ clară, rămâne cea surprinsă în așezarea de la Babadag, unde S. Morintz a stabilit 3 faze de evoluție ale așezării și culturii cu același nume, pe parcursul perioadei timpurii și mijlocii a primei epoci a fierului³:

- *Faza I* a fost datată prin analogiile decorului incizat format din cerculețe și linii tangente de la Troia VIIb₂ în sec. XI a.Chr.;

¹ Hänsel 1976; Vančugov 1981; László 1986; Levițki 1994.

² Hänsel 1976; Brudiu 1981; Brudiu 1991; Dragomir 1986; Jugănar 1997; László 1986; László 1997; Levițki 1994; Morintz 1964; Morintz 1987; Vančugov 1993.

³ Morintz 1964, 116; Morintz 1987, 52.

- *Faza a II-a*, datată în secolele X-IX a.Chr., se încadrează în intervalul dintre data clară obținută prin analogiile de la Troia și perioada Basarabi (faza III);

- *Faza a III-a* corespunde cronologic fenomenului Basarabi și a fost datată în sec. VIII-VII a.Chr.

În demersul său, S. Morintz a luat în calcul ca și criteriu de separare a celor trei faze de evoluție de la Babadag⁴, profilurile gropilor, care cercetate la o anumită adâncime în raport cu suprafața actuală de călcare, urmau să contureze nivelul cultural pentru fiecare orizont în parte. De exemplu, pentru faza I, care ne interesează în mod deosebit, s-a constatat că gropile au fost săpate în exclusivitate în solul steril iar materialul a rămas nederanjat de intervențiile din fazele ulterioare⁵.

În cele din urmă, se poate constata că unele motive realizate prin incizie întâlnite în prima fază de la Babadag (ghirlandele, benzi de linii cu triunghiuri hașurate, benzi de linii unghiulare, benzi de linii în formă de zig-zag, linii tangente unite prin cerceulete concentrice, etc., provenite din gropile 70, 120, 128) pot fi date pe baza analogiilor cu Troia VII b₂ în sec. XI a.Chr. (Ha A₂ după Müller-Karpe)⁶, fiind atestate în mai multe așezări atribuite faciesurilor culturale „cu ceramică incizată”. După B. Hänsel, datarea acestor motive caracteristice fazei I de la Babadag, trebuia legată de anul 1100 a.Chr.⁷, deși unele elemente ale decorului incizat folosite în fixarea cronologiei absolute, cum ar fi cele de pe capacul pixidei descoperit în nivelurile fazei a II-a de la Babadag (benzi incizate dispuse în formă de zigzag-uri), au fost date deja în sec. X a.Chr.⁸. În acest fel, în viziunea cercetătorului german, limita dintre faza I și II poate fi plasată în jurul anului 1000 a.Chr., fapt ce ar dovedi că decorarea ceramicii prin incizie a fost folosită și în cea de a doua fază a culturii Babadag.

Dacă în ceea ce privește sfârșitul culturii Babadag au fost enunțate concluzii mai mult sau mai puțin satisfăcătoare⁹, problematica genezei acestui *facies* rămâne în permanență în atenția cercetătorilor.

B. Hänsel a constatat că în mai multe așezări de la Dunărea de Jos (Ghindărești, Gârlița, Enisala, Sarinasuf) apar unele elemente care în ceea ce privește decorul și formele ceramice sunt comune atât în mediului Coslogeni cât și celui de tip Babadag¹⁰. Deși sfârșitul culturii Coslogeni și începuturile *facies*-ului Babadag coincid cronologic, cercetătorul presupune totuși existența unor etape tranzitorii care explică aceste asemănări.

Acestui interval de timp, mai exact al începutului fazei Babadag I, îi corespunde depozitul I de la Sâmbăta Noua. Descoperit într-o groapă, în incinta unei așezări cu mai multe nivele culturale¹¹, acesta a fost depus într-un vas bitronconic decorat cu benzi de linii incizate însoțite de puncte aranjate sub forma de piramidă sau proeminențe conice cuprinse în caneluri

⁴ Stratigrafia de la Babadag a fost analizată și de alți cercetători, precum B. Hänsel și D. Berciu, care contrar observațiilor de șantier ale lui S. Morintz au evidențiat șase nivele de locuire caracteristice așezării de la Babadag (Berciu 1966, 230; Hänsel 1976, 122). Nici în urma săpăturilor ulterioare de la Babadag, situația stratigrafică propusă de S. Morintz nu a fost confirmată (Morintz, Jugănaru 1995).

⁵ Hänsel 1976, 112.

⁶ Sandars 1971, 19-22, fig. 2.

⁷ Hänsel 1976, 133.

⁸ Hänsel 1976, 133-134.

⁹ Morintz 1990.

¹⁰ Hänsel 1976, 132.

¹¹ Hänsel 1976, 124.

circulare¹². Acest tip de decor își regăsește analogii la Babadag, în materialele fazei I¹³, căreia probabil îi și corespunde. B. Hänsel a atribuit acest depozit orizontului III-IV de depuneri, corespunzătoare perioadei Ha A și începutului Ha B¹⁴, adică perioadei până la anul 1000 a.Chr.

Acceptată aproape în unanimitate a fost ipoteza lansată de către S. Morintz referitoare la așa-numitul *aspect cultural Sihleanu*, definit anterior de către N. Harțuche ca o fază *Pre-Babadag*, care împreună cu alte componente balcanice au contribuit la apariția culturii Babadag¹⁵. Cercetătorul susținea că zona de nord-est a Munteniei se afla în afara ariei de răspândire a culturilor Noua sau Coslogeni, de aceea, descoperirile de tip Sihleanu schițează în această regiune un aspect mai evoluat al culturii Monteoru, contemporan cu etapele târzii ale culturii Noua, pe care îl data în perioada sec. XIII-XII a.Chr.¹⁶ și care ocupa arealul anterior al culturii Coslogeni, menținându-se în zonă până la venirea culturilor *hallstattiene*, respectiv Babadag I (?). Aceste observații reies din comparația unor tipuri de decor realizate prin incizie atestate la Sihleanu (linii unghiulare, ghirlande, triunghiuri hașurate, etc.), pe care N. Harțuche le considera de tradiție Monteoru târziu sau chiar Tei III¹⁷, cu unele elemente de „tradiții nehallstattiene”¹⁸, atestate în nivelul I de la Babadag. Astfel, se poate spune că anumite elemente decorative pot fi atribuite unei perioade mai timpurii decât faza Babadag I, respectiv mai devreme de anul 1100 a.Chr., probabil contemporane fazelor finale ale culturilor Coslogeni și Noua.

Analiza tipologică a unor elemente decorative realizate prin incizie, întâlnite în mediul Coslogeni–Noua pune în evidență anumite elemente comune cu reprezentările similare din cadrul *orizontului cultural cu ceramică incizată*, cunoscut prin cercetările de la Sihleanu, Râmnicelu, Babadag, Tămăoani, Vânători, Holercani, Balta, etc., dar chiar și în acest caz rămâne problematică corelația dintre faza Babadag I, descoperirile de tip Tămăoani de lângă localitatea Vânători dar și cele ale grupului Holercani–Balta în condițiile în care admitem succesiunea Sihleanu (sec. XIII-XII a.Chr.)–Babadag I (sec. XI a.Chr.).

Abordând această problemă, unii cercetătorii, au atribuit descoperirile de ceramică „cu decor incizat” de la Dunărea de Jos fazei Babadag I¹⁹, alții însă, au analizat descoperirile similare în cadrul unui complex contemporan–unitar, denumit *orizontul cu ceramică incizată*²⁰.

Noi detalii referitoare la cronologia și etapele de evoluție a grupurilor cu ceramică incizată din sudul Moldovei și zona Dunării de Jos au fost aduse de către A. László. Prin publicarea cercetărilor de la Foltești și Tămăoani²¹, cercetătorul a evidențiat o serie de elemente comune în decorul ceramicii de la Tămăoani și Vânători, dar și deosebiri (prezența la Vânători

¹² Hänsel 1976, 130.

¹³ Morintz 1987, 57, fig. 12/2.

¹⁴ Hänsel 1976, 46, Abb. 3, 132.

¹⁵ Morintz 1964, 110-111, 114-118; Morintz 1987, 50-69; Brudiu 1981, 531-535; Brudiu 1991, 231-232.

¹⁶ Morintz, Anghelescu 1970; Morintz 1971, 53.

¹⁷ Harțuche 1972, 70-71.

¹⁸ Sub aceste tradiții N. Harțuche înțelegea unele motive decorative precum: benzi de ghirlande incizate, benzi de linii paralele, împunsături sau proeminențe incluse în benzi incizate de linii paralele, întâlnite foarte rar în mediul Noua–Sabatinovka–Coslogeni, transmise în mediul Babadag de către *aspectul cultural Sihleanu*, plasat de autor între sfârșitul culturii Coslogeni și Babadag I (Harțuche 1972, 73).

¹⁹ Brudiu 1980, 398-400; Brudiu 1981, 531-533.

²⁰ Jugănar 1997, 106; Levițki 1994, 232.

²¹ László 1986.

și lipsa Tămăoani a decorului compus din cerculețe cu tangente incizate), excluzând o deosebire regională prin fixarea în regiune două etape succesive²² plasate conform observațiilor stratigrafice²³ între sfârșitul culturii Noua și începutul fazei Babadag II - Cozia:

- *Prima etapă*, denumită Tămăoani, se caracteriza prin materiale *gen Sihleanu*²⁴ și este anterioară fazei întâi a culturii Babadag;

- *A doua etapă* sau Vânători, era caracterizată prin ceramica de tip Babadag I. Această periodizare a fost acceptată și de M. Brudiu²⁵.

Pentru susținerea acestei succesiuni cronologice, A. László a apelat la situația stratigrafică de la Căndești, unde după nivelul II, corespunzător culturii Noua, urmează cel cu ceramică canelată de tip Corlăteni-Chișinău, urmat apoi de alt nivel cu materiale de tip Babadag I *târziu*²⁶. Prin urmare, etapa Tămăoani trebuie să corespundă nivelului Corlăteni-Chișinău de la Căndești (sincronizată și prin analogiile așa numitelor vase de tip Belozerka de la Tămăoani și Vaslui), iar etapa Vânători nivelului superior fazei I a culturii Babadag.

Această schemă cultural-cronologică a fost revăzută de către G. Jugănaru pe baza materialelor „de tip Tămăoani” descoperite la așezarea Garvăn-Mlăjițul Florilor²⁷. Absența în această așezare a decorului incizat format din cercuri concentrice legate de linii tangente (care ar include descoperirile din nivelul I cu siguranță în cele de tip Babadag I și nu ar permite analiza acestor vestigii în contextul celor de tip Tămăoani) este explicată de autor prin faptul că acest decor se întâlnește și el destul de rar în cadrul monumentelor atribuite fazei Babadag I²⁸. În continuare, G. Jugănaru era de părere că materialul ceramic de tip Tămăoani și cel de tip Babadag I (în afara decorului amintit mai sus care este întâlnit asociat cu elemente incizate „*nehalstatiene*”, cum este exemplul de la Bălteni²⁹), nu poate fi separat pe baza unor criterii precise³⁰, materialul nefiind omogen³¹. În cele din urmă, autorul conchidea în favoarea completei contemporaneități dintre grupele Tămăoani, Babadag I și Holercani, explicată și prin lipsa raporturilor stratigrafice dintre ele³².

Analiza comparativă a tehnicii de executare și a stilisticii motivelor decorative caracteristice ceramicii descoperite la Sihleanu, Râmnicelu, Tămăoani, Vânători, fazei I de la Babadag și a grupului Holercani, nu permite evidențierea unor deosebiri esențiale ce ar separa un grup de monumente de altul. Din contră, practicarea aceluiași stil de ornamentare executat prin incizie se întâlnește și la monumentele de tip Balta sau Tudora din arealul culturii Belozerka. Importante în acest sens sunt și observațiile stratigrafice din așezările de la

²² László 1997.

²³ În acest sens trebuie remarcată descoperirea sub mormântul nr. 7 din necropola de la Foltești a unei gropi cu materialele atribuite culturii Noua (László 1986, 72, nota 75, 76), sau sesizarea la Vânători sub nivelul ceramicii incizate a unei locuiri de tip Noua, orizontul incizat fiind suprapus la rândul său de materialele caracteristice Babadag II-Cozia (László 1997, 79-80).

²⁴ László 1986, 71.

²⁵ Brudiu 1991.

²⁶ László 1986, 72; László 1997, 77-78.

²⁷ Jugănaru 1997.

²⁸ Jugănaru 1997, 105-106.

²⁹ Dragomir 1986, fig. 1.

³⁰ Jugănaru 1997, 106.

³¹ Topoleanu, Jugănaru 1995, 210.

³² Jugănaru 1997, 106.

Tămăoani și Vânători din sudul Moldovei, cât și cele de la Siliștea–Nazîru: *Popina* și *Conac* din nord-estul Munteniei.

Amplasarea apropiată a celor două așezări de la Tămăoani și Vânători, completează în opinia lui A. László, imaginea începuturilor primei epoci a fierului în regiunea de sud a Moldovei. Astfel, din punct de vedere cronologic, materialele similare celor din așezarea de la Tămăoani și necropolei de la Foltești, ar fi mai timpurii decât cele atribuite fazei I a culturii Babadag, indicând o datare înaintea anului 1100 a.Chr., stabilit de B. Hänsel ca reprezentând începutul culturii Babadag³³. În același timp, ceramica din așezarea de la Vânători ar fi mai târzie (după anul 1100 a.Chr.) și contemporană cu faza Babadag I. Această situație, valabilă pentru sudul Moldovei, ar putea fi susținută și prin analiza comparativă a sistemelor ornamentelor realizate prin incizie de la Tămăoani, Foltești și Vânători. Decorul întâlnit la Vânători pare a fi mai evoluat în comparație cu ceea ce s-a recuperat de la Tămăoani sau Foltești³⁴, dar și cu faza I a așezării de la Babadag. Vechimea așezării de la Tămăoani poate fi argumentată pe baza materialelor din groapa nr. 2, care conținea un cuțit din bronz, vase rudimentare în formă de sac sau de tip Belozerka, cât și alte descoperiri atestate într-un context funerar³⁵. În favoarea sincronizării parțiale a așezării de la Tămăoani cu nivelul I de la Babadag, putem invoca prezența în ambele situri a unor vase de tip Belozerka³⁶ dar și descoperirea unei gropi asemănătoare cu cea de la Tămăoani (nu numai după forma sa tronconică, dar și după conținut: cuțitul de bronz cu limba la mâner, vase în formă de sac) în așezarea de la Garvăn–*Mlăjițul Florilor* în secțiunea V, în care au fost descoperite materiale de tip Coslogeni contemporane cu faza Babadag I³⁷. Deosebirea constă în faptul că așezarea de la Tămăoani se afla în arealul culturii Noua, iar cea de la Garvăn în fostul areal al grupului Coslogeni. Această similitudine permite încă odată apropierea cronologică a materialelor de tip Tămăoani de cele descoperite în cel mai vechi nivel de la Garvăn–*Mlăjițul Florilor*.

Un alt caz de succesiune cronologică îl putem sesiza în așezările din preajma localității Siliștea, fostă Nazîru, în punctele *Conac* și *Popină*. Aici s-a constatat că locuirea Noua–Coslogeni a continuat până în perioada Tămăoani în punctul *Conac*, iar în fazele Babadag I-II (unde se întâlnesc și materialele de tip Noua) a funcționat așezarea din punctul *Popină* (unde este atestat decorul compus din cercelete concentrice legate de tangente³⁸), aceasta fiind mai târzie decât cea din punctul *Conac*³⁹. Situația descrisă mai sus ar confirma încă odată în plus schema cronologică propusă de A. László, dacă în așezarea de la *Popină* nu ar fi atestate elemente de origine Coslogeni, iar la Vânători a unor depuneri anterioare, de tip Noua⁴⁰. Descoperirea, în punctul *Popină*, a unor vase de tip Coslogeni, în asociere cu cele de tip

³³ Hänsel 1976, 134.

³⁴ Ornamentele incizate de la Tămăoani și Foltești se caracterizează prin linii orizontale simple, combinate uneori cu ghirlande, linii unghiulare sau benzi verticale. La Vânători este semnalată și prezența unor altor elemente geometrice, precum triunghiuri hașurate, dar și suprapunerea registrelor cu decor incizat (linii tangente cu cercelete combinate și ghirlande sau linii frânte).

³⁵ Petrescu-Dîmbovița 1953, 767, 769, fig. 2, fig. 6/1, fig. 7/1-2, fig. 8/1, fig. 3-4, 6.

³⁶ Morintz 1987, 62, fig. 9/3, fig. 12/7.

³⁷ Jugănar 1997, 105.

³⁸ Harțușe, Silvestru 1992, 22.

³⁹ László 1997, 81; Sirbu, Pandrea 1994, 32.

⁴⁰ László 1997, 80.

Babadag (faza ?), considerate de autorii săpăturilor ca fiind „introduse din afară”⁴¹, presupun prezența unor contacte directe dintre prima fază a culturii Babadag din punctul *La Popină* și comunitățile Coslogeni, ceea ce ar exclude posibilitatea datării mai târzii a ceramicii de tip Babadag I în comparație cu cea de la Tămăoani.

Prin urmare, putem considera că în zona de sud a Moldovei (Tămăoani, Foltești și Vânători) și în nord-estul Munteniei (siturile din preajma localității Siliștea) trecerea de la perioada târzie a epocii bronzului la prima epocă a fierului a avut loc în următoarea succesiune: Noua-Coslogeni → Tămăoani (Siliștea-*Conac*) = Vânători (Siliștea-*Popina*) → Babadag II-Cozia (Fig. 1-2). Această evoluție este documentată și stratigrafic în așezările din aceste regiuni fără a se constata întreruperi. În privința descoperirilor reunite sub denumirea de *aspectul Sihleanu-Râmnicelu*, acestea ar putea fi plasate în contextul descoperirilor de tip Tămăoani⁴², fiind încă prea puțin cunoscute pentru a caracteriza elocvent zona de nord-est a Munteniei.

Dobrogea, inclusă integral în arealul culturii Babadag⁴³, este caracterizată de prezența în cadrul mai multor așezări a unor elemente culturale anterioare fazei I a culturii Babadag, cum este cazul ceramicii de tradiție Coslogeni (vase în formă de sac sau borcane decorate cu brăie în relief, ceramica fină cu decor incizat) surprinsă într-un context stratigrafic sigur de tip Babadag I sau II, fără a se constata urme de locuire propriu-zise ale culturilor Noua sau Coslogeni⁴⁴ (Fig.1-2).

În așezarea de la Niculițel-*Cornet*, autorii investigațiilor, evidențiau mai multe elemente decorative (de exemplu triunghiurile hașurate), prezente pe ceramica din acest sit, care sunt specifice atât grupului Tămăoani cât și celui Babadag I⁴⁵. Alte elemente decorative, anterioare fazei I de la Babadag, întâlnite pe vasele de la Niculițel-*Cornet*, sunt și romburile hașurate, care sunt legate ca tradiție de descoperirile de la Râmnicelu⁴⁶. Un interes deosebit prezintă și descoperirea în același sit a unui vas atribuit culturii Belozerka, situație cunoscută în mai multe rânduri și în mediul Corlăteni-Chișinău, Babadag sau Tămăoani. Evidențiind aceste elemente, autorii studiului puneau problema existenței unei contemporanități între așezarea de la Tămăoani și cea de la Niculițel-*Cornet*⁴⁷.

Ținând cont de informațiile date de G. Simion⁴⁸ referitoare la descoperirea în același sit a unor recipiente de tip Coslogeni, materialele atribuite cu siguranță celor de tip Babadag I⁴⁹, par să indice o contemporanitate cu așezarea de la Tămăoani și pot fi plasate cronologic între descoperirile Coslogeni și eventual cele de tip Babadag II.

O situație similară o putem observa și în cazul așezării de la Garvăn-*Mlăjițul Florilor*, unde peste materialele mixte de tip Coslogeni-Tămăoani sau Coslogeni, urmează un nivel cu recipiente de tip Babadag II. Acest context ar indica faptul că în unele puncte de la Dunărea de Jos, evoluția comunităților culturale de la sfârșitul epocii bronzului, la prima epocă a fierului, s-a

⁴¹ Harțuche, Silvestru 1992, 17.

⁴² În acest sens pot fi comparabile mormintele de la Foltești și cele descoperite lângă Râmnicelu.

⁴³ Morintz 1987.

⁴⁴ Vernescu 2004.

⁴⁵ Topoleanu, Jugănar 1995, 210.

⁴⁶ Topoleanu, Jugănar 1995, 210.

⁴⁷ Topoleanu, Jugănar 1995, 210.

⁴⁸ Simion 2001b.

⁴⁹ Topoleanu, Jugănar 1995, 210.

petrecut și fără contribuția elementelor de tip Babadag I (respectiv etapa a II-a, propusă de A. László), cum este cazul raporturilor cultural-cronologice dintre grupul Holercani–Balta și cultura Cozia–Saharna (Fig.1). Acest fapt ar pune la îndoială datarea mai târzie a materialelor de tip Babadag I în raport cu ale grupului Tămăoani.

Aceiași situație stratigrafică a fost sesizată și în nivelul *hallstattian* al așezării Cartal–Orlovka II⁵⁰, asupra căruia vom insista prin câteva detalii utile. În cadrul descoperirilor din acest sit, unde a fost sesizată o locuire îndelungată din neolitic până în perioada romană⁵¹, *hallstattului* îi sunt atribuite materiale ceramice de tip Tămăoani–Holercani, Babadag II și Basarabi–Șoldănești⁵². Orizontului Tămăoani–Holercani îi aparțin complexele numerotate cu 11, 28, 46 și 47, care în cele mai multe cazuri sunt gropi de formă tronconică. Groapa nr. 46 are un caracter funerar (conține un individ înhumat, depus în poziție chirchită) și are analogii în cadrul mai multor așezări din această perioadă⁵³. O importanță deosebită prezintă complexul nr. 28, dar și gropile 3, 5 și 46 în care împreună cu recipiente cu decor incizat de tip Tămăoani au fost descoperite o serie de vase care au fost atribuite culturii Belozerka⁵⁴, deși mai degrabă ar indica unele forme de vase cunoscute în cultura Noua⁵⁵. Totuși vasele descoperite în complexul 28 sunt decorate cu motive caracteristice grupului Tămăoani (două linii paralele)⁵⁶. Un alt exemplu de combinare a elementelor Noua–Coslogeni cu cele de tip Tămăoani–Holercani pe un singur vas este reprezentat de decorul compus din benzi de linii incizate sub care sunt dispuse brăie în relief în formă de potcoavă, cunoscute îndeosebi în cultura Coslogeni⁵⁷.

Adoptarea în *sensul hallstattian* a unor astfel de recipiente de tip Coslogeni decorate cu brăie în relief este cunoscută și în așezarea de la Garvăn–*Mlăjițul Florilor*⁵⁸, acestea indicând în ambele situri o situație în care elementele de tip Noua sau Coslogeni se integrează în orizontul ceramicii incizate de tip Babadag I–Tămăoani. Un alt exemplu concludent, după cum arată materialul publicat, în care se pot urmări unele etape ale *procesului de hallstattizare* este așezarea de la *Grădiștea*–Coslogeni. În cadrul investigațiilor întreprinse aici, între anii 1986–1989⁵⁹, au fost atribuite culturii Coslogeni trei niveluri⁶⁰ de locuire care suprapuneau stratul de

⁵⁰ Vančugov *et alii* 1999; Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000.

⁵¹ De la început este important să menționăm că nivelul de locuire *hallstattian* a fost distrus de numeroasele construcții și activități din perioada geto-dacică și romană, astfel încât locuirii din perioada timpurie a primei epoci a fierului i-au putut fi atribuite doar complexele – gropile care erau adâncite în solul viu și conțineau material arheologic din această perioadă. Complexele din nivelul de depunere culturală nu au putut fi surprinse datorită proprietăților solului prăfos.

⁵² Vančugov *et alii* 1999, 160.

⁵³ Garvăn–*Mlăjițul Florilor* (Jugănaru 1997), Niculițel–*Cornet* (Topoleanu, Jugănaru 1995), Babadag (Morintz, Jugănaru 1995), Tămăoani (Petrescu-Dîmbovița 1953), Satu Nou–*Valea lui Voicu* (Irimia, Conovici 1993) etc.

⁵⁴ Vančugov *et alii* 1999, 148. Deși autorii săpăturilor din anul 1998 atribuie aceste vase descoperite pe fundul gropii, probabil cu o anumită intenție, culturii Belozerka, nu am putut găsi nici o analogie a acestor forme în mediul culturii mai sus menționate (Vančugov 1990). Rămâne deci să presupunem, pe baza contextului descoperirii (depunerii intenționate), că aceste vase au fost „importate” din mediul Tămăoani, situl de la Orlovka fiind amplasat într-o zonă unde s-au răspândit cu preponderență monumente de tip Tudora.

⁵⁵ Florescu 1991, fig. 17/13; fig. 41/2; fig. 26/7; fig. 36/8; fig. 55/4.

⁵⁶ László 1986, 87, fig. 9/7.

⁵⁷ Morintz, Angheliescu 1970.

⁵⁸ Jugănaru 1997, 105.

⁵⁹ Neagu, Basarab 1986; Neagu, Basarab 1988–1989.

cultură neolitic. După calculele autorilor, ceramica fină predomina asupra celei rudimentare în nivelele superioare (niv. II-III cu peste 60%), fapt care a fost explicat de către M. Neagu și D. Basarab prin datarea ultimului nivel până în sec. XI a.Chr., adică până în perioada hallstattului timpuriu⁶¹. Datarea se baza pe descoperirea în așezare, în cadrul unor complexe închise, a mai multor piese de bronz (o fibulă cu arc simetric de tip *Bogenfibel*, un pumnal cu nervură mediană, cuțit, ace, etc.).

În ceea ce privește decorul incizat, în stratul inferior au fost descoperite doar recipiente de tradiție Verbicioara IV-V și Tei V, dar pot fi menționate și alte fragmentele de vase decorate imediat sub buză cu o linie incizată dispusă orizontal singular sau dublu, în mod asemănător cu cele descoperite în așezarea de la Radovanu⁶², care împreună cu fragmentele decorate cu benzi incizate însoțite de împunsături și cămile cu torțile cu creastă sau cu butoane, de tradiție Noua, pot fi plasate probabil în nivelul mijlociu. Ultimului nivel îi aparțin fragmentele de vase decorate cu caneluri, printre care se evidențiază străchinile tronconice cu caneluri în formă de *turban-bowls*, cât și un perete de vas cu amprente de cerculețe. Ceramica decorată cu triunghiuri hașurate oblic sau orizontal poate fi legată de nivelul mijlociu sau eventual superior, având analogii la Ghindărești⁶³, în așa numitul aspect *pre - Babadag*.

În afară de îmbinarea unor elemente de decor realizate prin incizie cu decorul în relief de tradiție Coslogeni, în complexul nr. 28, la Orlovka au mai fost descoperite și vase de tip Corlăteni-Chișinău⁶⁴, fapt ce justifică corelarea cronologică parțială a așezării Tămăoani cu nivelul Corlăteni-Chișinău de la Căndești, enunțată de A. László⁶⁵. Tot aici a fost descoperit fragmentul unei cupe de dimensiuni mari, decorată pe gât cu două benzi de linii incizate sub care, pe întreaga suprafață a umerilor au fost aplicate caneluri oblice. Acest decor poate fi considerat identic cu unul atestat la Vânători⁶⁶, dar și în mai multe exemplare în nivelul V de la Kastanas (straturile 13-11: perioada de tranziție la prima epocă a fierului – cca. 1190-1100 a.Chr.) și într-un singur caz în nivelul VII (fier timpuriu recent, stratul 7 cca. 900-700 a. Chr.)⁶⁷. Această analogie permite stabilirea unor repere pentru datarea acestui tip de decor cât și a complexului de la Orlovka. Astfel, pe baza analizei materialelor provenite din complexele închise de la Cartal-Orlovka, pot fi urmărite și contactele directe dintre elementele Coslogeni-Noua târzie și grupul Tămăoani, procesul fiind marcat și de influențe ale culturii Corlăteni-Chișinău, ce permite datarea lor între sec. XII-XI a.Chr.

La Satu Nou-Valea lui Voicu, în cadrul așezării din prima epocă a fierului au fost surprinse două niveluri: superior-I (Babadag II-III) și inferior-II (Babadag I-II?). Deși această delimitare între niveluri nu poate fi urmărită pe întreaga suprafață a așezării⁶⁸, materialele de tip Coslogeni provin din ambele, totuși cu o preponderență mai mare în nivelul inferior⁶⁹.

⁶⁰ Inițial autorii au stabilit pentru perioada Coslogeni două nivele de locuire, primul datat în perioada sec. XII-XI a.Chr., iar al doilea în sec. XI a.Chr. (Neagu, Basarab 1986, 99, 101, 117).

⁶¹ Neagu, Basarab 1987-1989, 15.

⁶² Morintz, Șerbănescu 1985, fig. 6/1; 8/1.

⁶³ Morintz, Șerbănescu 1974, 12/3.

⁶⁴ Vančugov *et alii* 1999, 147-148.

⁶⁵ László 1997, 77-78.

⁶⁶ Brudiu 1980, 401, fig. 2/9.

⁶⁷ Hochstetter 1984, 277, Taff. 64/5; Taff. 82/6; Taff. 101/4; Taff. 175/8.

⁶⁸ Irimia, Conovici 1993, 52.

⁶⁹ Irimia, Conovici 1993, 84.

Fragmente ceramice de tip Coslogeni au mai fost descoperite la Murighiol–*Ghiolul Pietrei*⁷⁰ sau Rasova–*Malul Roșu*⁷¹ dar și în cursul cercetărilor periegetice de la Hârșova–*La lac*⁷² și Ghindărești⁷³.

Cercetările de la Beidaud–*Cetate*⁷⁴ au indicat existența în cadrul așezării hallstattiene a unui nivel atribuit culturii Coslogeni, situat la bază valului, care în opinia lui G. Simion a fost distrus printr-un incendiu produs de venirea dinspre sud a comunităților de tip Babadag⁷⁵. În afară de această situație, în cadrul așezării se mai pot menționa gropile 1, 9 și 11, în interiorul cărora au fost atestate în asociere materiale Coslogeni și Babadag (I ?)⁷⁶.

Dacă la Dunărea de Jos în monumentele de la finele mileniului II și începutul mileniului I a.Chr. se pot sesiza, în condiții stratigrafice comune, elemente de tip Noua–Coslogeni, Tămăoani și Babadag I, în interfluviul pruto-nistean, se cunosc doar descoperirile similare celor de la Tămăoani, atribuite grupului Holercani⁷⁷. Același tip de monumente se cunosc și pe teritoriul actual al Ucrainei, prin grupul Balta din cadrul culturii Belozerka⁷⁸ (Fig. 2).

În momentul de față nu se cunoaște o situație stratigrafică clară, care să ilustreze originea descoperirilor întrunite în grupului Holercani sau evoluția lor în faza sa finală. Aceasta se datorează și faptului că încă nu toate cercetările efectuate pe teritoriului Republicii Moldova au fost publicate și însoțite de observații stratigrafice. În cadrul siturilor arheologice cercetate nu se poate delimita clar stratigrafic un orizont cultural de altul, datorită abundenței locuirii din perioadele ulterioare (Saharna Mare, Trebujeni–Potârca). În acest sens, pot fi menționate totuși, unele date stratigrafice importante, obținute în ultimii ani în situl de la Saharna Mică. Inițial stratul din prima epocă a fierului a fost atribuit culturii Cozia–Saharna, în pofida faptului că nu a fost descoperit nici un recipient ceramic decorat prin imprimare în materialul provenit din săpăturile efectuate aici de G. Smirnov⁷⁹. Materialul ceramic descoperit în anii 2003–2007, cu preponderență cel din complexe închise (construcția 1, gr. 1), prezintă motive decorative realizate prin incizie aflate în asociere cu vase de factură rudimentară decorate cu brâie similare celor din epoca târzie a bronzului, la fel ca și fragmentele de la vase *kantharos*⁸⁰ specifice culturii Noua. Situația este similară unora de la Dunărea de Jos, unde astfel de descoperiri sunt mai numeroase. Atestarea în unele așezări ale culturii Corlăteni–Chișinău din interfluviul pruto-nistean a ceramicii cu decor incizat (Lucașeuca, Bălăbănești, Zăicana, Petruha, Ivancea II, Progres II, Chișinău), i-a permis lui O. Levițki să sincronizeze descoperirile de tip Holercani cu cele Corlăteni–Chișinău⁸¹, plasându-le în sec. XII a.Chr., imediat după sfârșitul culturii Noua. Rămâne însă, până în prezent, neclară poziția stratigrafică în așezările culturii Corlăteni–Chișinău a ceramicii cu decor incizat în raport cu cea cu decor canelat. Reprezintă acestea

⁷⁰ Irimia 2001, 185.

⁷¹ Irimia 1974.

⁷² Morintz, Șerbănescu 1974, 54, fig. 9/1–4.

⁷³ Morintz, Șerbănescu 1974, 58–61, fig. 12.

⁷⁴ Simion, Lăzurcă 1980; Simion 2001a.

⁷⁵ Simion 2001a, 322.

⁷⁶ Simion, Lăzurcă 1980, 50.

⁷⁷ Levițki 1994.

⁷⁸ Vančugov 1990.

⁷⁹ Kašuba 2000, 366.

⁸⁰ Niculiță, Arnăut, Zanoci 2007, 86, fig. 8/12.

⁸¹ Levițki 1994, 220, 229; Levițki 2002.

influențe, cum este cazul complexului nr. 28 de la Orlovka, sau doar un nivel separat, cum este cel atestat la Căndești? Dacă admitem anumite influențe venite din partea grupului Holercani, trebuie să luăm în considerație că așezările de tip Corlăteni–Chișinău care conțin fragmente ceramice cu decor incizat sunt concentrate în extrema sud-estică a arealului de răspândire a culturii Corlăteni–Chișinău și uneori chiar în interiorul arealului grupului Holercani (așezarea de la Bălăbănești). Această situație nu ar exclude posibilitatea ca în spațiul pruto-nistrean, orizontul Holercani să fie mai timpuriu, în mod asemănător cu descoperirile de la Dunărea de Jos, unde ceramica de origine Coslogeni–Noua este întâlnită împreună cu materialele de tip Babadag I–Tămăoani (Fig. 2). Un alt argument în acest sens, ar fi și prezența în așezările de la Chișinău și Bălăbănești, care conțin niveluri atât ale grupului Holercani cât și a culturii Corlăteni–Chișinău, a unor vase decorate cu brâie în relief neornamentate cu capetele întrerupte lăsate în jos, care sunt caracteristice culturii Noua⁸². Prin urmare, putem presupune că monumentele de tip Corlăteni–Chișinău au suprapus parțial orizontul Holercani, care a prezentat în această zonă „o perioadă de tranziție”. Această situație poate fi sprijinită și pe datarea complexelor perioadei de tranziție din Banat (mijl. sec. XII – a doua jum. sec. XI a.Chr.)⁸³, în parte sincrone cu facies-urile de tip Babadag I–Tămăoani–Holercani, care au integrat și unele elemente de origine Coslogeni–Noua, putând fi datate pe baza stratigrafiei de la Babadag până la anul 1000 a.Chr.⁸⁴. Astfel, începutul grupului Corlăteni–Chișinău îl putem data doar începând cu faza Ha A₂ (sec. XI a.Chr.)⁸⁵, adică între anii 1050-1000 a.Chr.⁸⁶. Este totuși posibil că monumentele de tip Corlăteni–Chișinău și cele Holercani, să fie doar parțial sincrone, începutul grupului Holercani fiind mai timpuriu în regiune decât apariția manifestărilor culturale cu ceramică canelată. În acest fel s-ar putea explica probabil și lipsa unor elemente directe de origine Noua în cadrul descoperirilor culturii Corlăteni–Chișinău.

Prezența la Cartal–Orlovka, în complexele închise, a unor influențe de tip Corlăteni–Chișinău, pot fi considerate elemente „de origine banatică”, care migrând pe linia Dunării ar fi contribuit la constituirea fenomenului Corlăteni–Chișinău, ulterior *facies*-urilor „cu ceramică incizată” de la Dunărea de Jos (Fig. 2).

O situație mai clară a fost urmărită în cazul monumentelor grupurilor Balta și Tudora a culturii Belozerka. Astfel, în cadrul mai multor așezări (Balta, Voronovka II, Jalpug IV) au fost sesizate două niveluri culturale:

- *inferior* – Sabatinovka târziu;
- *superior* – Belozerka⁸⁷.

Ceramica grosieră descoperită în ambele niveluri nu prezintă deosebiri semnificative și genetic ea poate fi legată direct de tradițiile culturii Sabatinovka⁸⁸. Elemente noi în repertoriul ceramic apar în nivelurile superioare și sunt reprezentate de recipiente confectionate din pastă fină, cu luciu metalic și decor incizat, pe care V. Vančugov le considera venite dinspre Dunărea

⁸² Florescu 1991, fig. 50/5, 72/82, 76/1.

⁸³ Gumă 1993, 176.

⁸⁴ Hänsel 1976, 134.

⁸⁵ Gumă 1993, 176.

⁸⁶ Gumă 1993, 180.

⁸⁷ Vančugov 1990, 19-22.

⁸⁸ Vančugov 1990, 84; În afară de ceramică, unele tradiții Noua–Sabatinovka pot fi urmărite și în ritul funerar (Vančugov 1990, 128-129).

de Jos⁸⁹, și le data în sec. XII-XI a.Chr. Penetrația acestor influențe este împărțită de V. Vančugov în 3 etape:

- 1. *Sihleanu-Râmnicelu* (pentru care caracteristic este decorul de tradiție Monteoru și Coslogeni);

- 2. *Tămăoani-Foltești* (îmbinarea decorului incizat cu cel canelat);

- 3. *Vânători-Babadag I* (îmbinarea compozițiilor incizate cu amprente de ștanțe)⁹⁰.

Analiza situației stratigrafice în cadrul monumentelor cu ceramică incizată din regiunea Dunării de Jos, prezentată mai sus, nu permite însă stabilirea unei diferențieri cronologice semnificative între aceste *facies-uri*.

Analiza detaliată a situației stratigrafice, observată la unele așezări de la Dunărea de Jos și sudul Moldovei, permite totuși evidențierea următoarei succesiuni a nivelurilor culturale, care probabil ar putea ilustra două etape în evoluția grupurilor culturale „cu ceramică incizată” (Fig. 1):

1. **Noua-Coslogeni → Tămăoani-Babadag I** (uneori și cu atestarea materialelor de tip Babadag II). Date stratigrafice care confirmă această succesiune au fost sesizate la Beidaud, Garvăn-*Mlăjitul Florilor*, Murighiol-*Ghiolul Pietrei*, Rasova-*Malul Roșu*, Satu Nou-*Valea lui Voicu*, Tămăoani, Foltești, *Grădiștea-Coslogeni*, Cartal-Orlovka II, Saharna Mică, Siliștea-*Conac* (atribuite etapei Tămăoani, unde decorul realizat din cercuri concentrice unite de linii tangente nu este atestat) cât și „așezarea A” de la Vânători⁹¹ și Siliștea-*Popina* (unde apare decorul format din cercuri și linii tangente).

Din punct de vedere cronologic, acestor descoperiri le corespunde intervalul de timp cuprins între sec. XII – sec. X a.Chr. Aceste puncte se concentrează în zona Dunării de Jos, fiind sporadic cunoscute și în regiunea Nistrului mijlociu.

2. **Tămăoani-Babadag I → Babadag II**. Acest „context stratigrafic” a fost surprins în așezarea de la Ijdileni-*Frumușița* (unde au fost atestate elemente de tip Tămăoani și Babadag II); Niculițel-*Cornet*, unde împreună cu descoperiri caracteristice celor de tip Tămăoani-Babadag I au fost atestate și recipiente decorate prin imprimare; la care se adaugă și așezările de la Babadag, Rasova-*Malul Roșu*, Satu Nou-*Valea lui Voicu*, Siliștea-*Popina*, Căndești și Vânători – „cea de a doua cetățuie (?)”.

Monumentele acestei etape sunt concentrate tot la Dunărea de Jos, datarea nivelurilor de la Babadag, permițând încadrarea acestora în limitele sec. XI-X a.Chr., ele fiind probabil mai tardive (cel puțin cu un secol !), în comparație cu alte așezări ale „orizontului cu ceramică incizată”.

Lipsa unor influențe de tip Noua-Coslogeni poate fi explicat prin faptul că aceste așezări sunt probabil sincrone cu nivelul Corlăteni de la Căndești și monumentele de tip Corlăteni-Chișinău din spațiul pruto-nistrean.

În privința decorului compus din cerculețe unite cu linii tangente, nu ar fi lipsit de importanță să remarcăm următoarele:

⁸⁹ Vančugov 1990, 114-117; 1993, 36.

⁹⁰ Vančugov 1993, 38.

⁹¹ Este vorba de așezarea fortificată cercetată de soții M. și A. Florescu împreună cu M. Nicu, vezi Brudiu 1991, 232. Încă nu este clar dacă „cea de a doua cetățuie”, cercetată de M. Brudiu la circa 400 m spre nord de prima așezare, alcătuiesc un sit, sau este vorba de două monumente diferite.

1. În literatura de specialitate, acest decor specific fazei I a culturii Babadag⁹² a fost realizat prin incizie. În acest context este important să atragem atenția că pot fi deosebite câteva variante ale acestui tip de decor:

- Cerculețele simple și cele cu punct sau cerculețe mai mici în interior (concentrice) se regăsesc în mediul Tămăoani–Babadag I la Bălteni⁹³, Niculițel–Cornet⁹⁴, Siliștea–Popină⁹⁵, Brăilița (?)⁹⁶, Vânători⁹⁷ și Babadag⁹⁸ (Fig. 3).

- Decorul incizat compus din cerculețe cu punct sau cerculețe incluse unite prin linii tangente incizate este cunoscut la Ghindărești⁹⁹ și în câteva cazuri la Beidaud¹⁰⁰ și Babadag¹⁰¹. Această variantă amintește reprezentările similare din faza Babadag II, cu care practic par a fi identice. La Babadag, ambele variante ale acestui decor sunt întâlnite într-un complex închis – groapa nr. 128, ceea ce nu permite o separare din punct de vedere cronologic. Din același complex se cunosc și câteva fragmente de vase cu decor incizat în formă de benzi dispuse oblic marcate cu amprente de cerculețe cu punct inclus¹⁰².

O situație similară o putem întâlni și la Troia, atât după săpăturile lui H. Schliemann¹⁰³, W. Dörpfeld¹⁰⁴, C. Blegen¹⁰⁵, cât și din cele mai recente investigații efectuate pe colina Hissarlik între anii 1988-1995¹⁰⁶ (Fig. 5). Aici, aceste elemente decorative se întâlnesc asociate cu imprimări de ștante¹⁰⁷, ceea ce ar contraveni observațiilor stratigrafice obținute de S. Morintz la Babadag, unde decorul format din cercuri unite de tangente a fost desemnat ca indicu caracteristic doar pentru faza I a culturii Babadag¹⁰⁸. În afară de Troia și monumentele de tip Tămăoani–Babadag I, acest decor poate fi întâlnit regulat în întreaga peninsulă Balcanică, chiar și în nord-estul Greciei, la Kastanas, unde au fost sesizate ambele variante¹⁰⁹.

Pe teritoriul actual al Bulgariei, prima variantă este cunoscută la Bukjovcy¹¹⁰ și Pșeničevo¹¹¹ iar cea de a doua la Emen¹¹², Klokotnica¹¹³, Sakarci¹¹⁴, Starcevo¹¹⁵ și Pșeničevo¹¹⁶.

⁹² Jugănanu 2005, 77.

⁹³ Dragomir 1986, 338, fig. 1/1-2.

⁹⁴ Topoleanu, Jugănanu 1995, 220, fig. 7/7.

⁹⁵ Harțuche, Silvestru 1992, 22, pl. 18/4.

⁹⁶ Harțuche, Anastasiu 1976, 186, fig. 379. Fragmentul ceramic în cauză seamănă destul de mult cu unul descoperit la Siliștea–Popină, citat mai sus. Din acest motiv, putem presupune faptul că unul și același recipient păstrat în fondurile muzeului din Brăila, din greșeala autorilor, a fost publicat de două ori și atribuit unor contexte de descoperire diferite.

⁹⁷ Brudiu 1980, fig. 3/2; Brudiu 1981, fig. 3/8, 4/3, 6-7; László 1986, fig. 13/8, 11, 15-16.

⁹⁸ Morintz 1987, 47, fig. 7/12; Jugănanu 2005, fig. 20/10.

⁹⁹ Morintz 1964, 112, fig. 7/10 = fig. 8/11; În unul dintre articole sale, G. Jugănanu, a afirmat lipsa acestui decor la Ghindărești, făcând referire la o altă sursă bibliografică (vezi Jugănanu 1997, 106).

¹⁰⁰ Simion 2003, fig. 7/6, 5, 6.

¹⁰¹ Morintz 1964, fig. 7/2; Morintz 1987, fig. 7/1, 13; fig. 8/1.

¹⁰² Morintz 1987, 47, fig. 7/8-9.

¹⁰³ Schmidt 1902, 177, No. 3525-3628.

¹⁰⁴ Dörpfeld 1894, fig. 68-69.

¹⁰⁵ Blegen *et alii* 1958, fig. 37.1013, fig. 282/15-18.

¹⁰⁶ Koppenhöfer 1997, 324, Abb. 16/1-5.

¹⁰⁷ Koppenhöfer 1997, Abb. 16/4.

¹⁰⁸ Morintz 1964, 115.

¹⁰⁹ Hochstetter 1984, Taff 110/5, Taff 223/4, Taff 226/6, Taff 241/2.

¹¹⁰ Čičikova 1968, 20, fig. 20.

(Fig. 4). Astfel, devine clar, că puținele descoperiri ale acestui ornament în mediul Babadag I, se explică prin faptul că aceste regiuni reprezentau o zonă periferică de răspândire a unui *stil de ornamentare*, caracteristic grupurilor culturale răspândite în această perioadă la sud de Dunăre.

2. Analogiile stabilite cu Troia, iau permis lui S. Morintz, după cum deja s-a arătat, să sincronizeze cele mai vechi descoperiri de la Babadag cu cele din faza VIIb₂ a sitului anatolian¹¹⁷, datându-le în sec. XI a.Chr. Cercetărilor mai recente de la Troia au identificat o nouă fază denumită VIIb₃, neseparată stratigrafic¹¹⁸, iar probele ¹⁴C recoltate au permis datarea perioadei Troia VIIb₂/VIIb₃ între anii 1120-950 a.Chr. Trebuie să menționăm că în aceste niveluri se întâlnesc atât vase decorate cu cerculețe și linii – tangente incizate (*der laufende Hund*) cât și reprezentările similare combinate cu șnururi imprimate (*die Schnureindrücke*)¹¹⁹, fapt ce nu a permis separarea recipientelor cu decor incizat de cele cu ornament imprimat. Pentru sfârșitul perioadei „pre-grecești” de locuire de la Troia, un reper cronologic sigur prezintă cele 4 probe de lemn carbonizat, care au indicat următoarele date: **984-961 cal BC** și **938-906 cal BC**¹²⁰, care sunt sincrone cu perioada de evoluție a grupurilor de tip Pșeničev, Babadag II, Insula Banului sau Cozia–Saharna. La Kastanas cele mai timpurii reprezentări ale acestui decor sunt datate în perioada K V (1190-1000 a.Chr.), corespunzătoare etapei de tranziție la epoca fierului¹²¹.

Astfel, putem considera că în cadrul orizontului Tămăoani–Babadag I, ambele variante ale decorului de linii-tangente cu cerculețe nu pot documenta suficient în regiune două etape după cum propune A. László¹²², aceste reprezentări fiind întâlnite atât în situri unde există corelații stratigrafice de tip Noua–Coslogeni → Tămăoani–Babadag I (Vânători, Siliștea–„Popină”), cât și la Babadag, unde elementele de origine Coslogeni nu au fost semnalate. Analogiile acestui decor, după noile date obținute la Troia, indică o perioadă care depășește cu un secol faza I de la Babadag și o include și pe cea de a II-a.

În concluzie este necesar să subliniem, că doar prezența *in situ* sau lipsa elementelor de origine Noua–Coslogeni, ar putea indica unele diferențe cronologice. Astfel, monumentele „cu ceramică incizată” de tip Tămăoani–Babadag I–Holercani–Balta, unde sunt atestate influențe sau elementele de origine Noua–Coslogeni, pot fi plasate cronologic mai timpuriu în comparație cu complexele similare, unde aceste influențe nu au fost descoperite. Atestarea unor tradiții de tip Noua–Coslogeni atât la monumentele de tip Tămăoani cât și celei de tip Babadag I, indică o sincronizare care nu permite separarea în două etape succesive, bazată doar pe prezența sau lipsa decorului de linii tangente cu cerculețe.

¹¹¹ Gotzev 1994, 113, fig. 3/8.

¹¹² Nikolova, Angelov 1961, fig. 18/c.

¹¹³ Aladžov, Balabanjan 1984, fig. 22.

¹¹⁴ Venediktov, Aladžov 1976, 66, fig. 106; Delev 1982, 179-180, fig. 15/10.

¹¹⁵ Valčanova 1985, 76, fig. 10.

¹¹⁶ Gotzev 1994, fig. 3/3; fig. 8/6,9; fig. 9/3; Čičíkova 1972, fig. 8; Hoddinot 1981, fig. 61.

¹¹⁷ Morintz 1964, 115.

¹¹⁸ Koppenhöfer 1997, 346.

¹¹⁹ Koppenhöfer 1997, 320, 324, Abb. 16/4, 7.

¹²⁰ Koppenhöfer 1997, 314-316, 346.

¹²¹ Hochstetter 1984, 227, Taff 110/5.

¹²² László 1986, 72; László 1997, 78.

În privința evoluției decorului incizat, putem afirma acesta nu reprezintă un indiciu cronologic atât de convingător încât să ne permită separarea unor elemente ale decorului din mediul Babadag I, cu cele cunoscute în repertoriul Tămăoani–Holercani–Balta. Putem totuși evidenția doar prezența în cadrul monumentelor cu ceramică de tip Noua–Coslogeni și Babadag I (Vânători, Siliștea–Popină) și într-un singur caz la monumentele mai tardive cu ceramică Tămăoani (Ijdileni–Frumușița) a decorului de triunghiuri hașurate amplasate cu vârful în sus.

Din cele de mai sus putem presupune că procesul de tranziție de la perioada târzie a epocii bronzului la prima epocă a fierului, nu a avut loc uniform, ci s-a petrecut diferit, de la o regiune la alta (Fig. 1-2), iar dacă nu în toate cazurile putem vorbi de prezența motivului caracteristic primei faze a culturii Babadag, compus din cerceulețe unite cu linii-tangente, atunci, interferențele cu elementele de tip Noua–Coslogeni, cel mai bine sesizate la Dunărea de Jos, sunt de necontestat. În ceea ce privește *facies*-ul Babadag I, acesta probabil constituie o *etapă de tranziție*, de la grupele cu ceramică incizată de *tradiții nehallstattiene* la monumentele cu ceramică imprimată, iar în unele cazuri contactul cu comunitățile culturilor cu ceramică imprimată (de exemplu de tip Cozia–Saharna) s-a petrecut probabil direct.

Bibliografie

- Aladžanov, D., Balabanjan, D. 1984, *Pametnici ot staroželjaznata epoha v Haskovski okrgj*, Thracia 6, 185-235.
- Berciu, D. 1966, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București.
- Blegen, C. W., Boulter, C. G. Caskey, J. L. Rawson, M., 1958, *TROY: Settlements VIIa, VIIb and VIII*, IV, 1-2, Cincinnati.
- Brudiu, M. 1980, *Rezultatele cercetărilor de la Vinători, jud. Galați*, Materiale 14, 398-406.
- Brudiu, M. 1981, *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României*, SCIVA 32, 4, 529-536.
- Brudiu, M. 1991, *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei*, SCIVA 42, 3-4, 221-239.
- Čičikova, M. 1968, *Keramika ot starata željazna epoha v Trakija*, Arheologija Sofia 10, 4, 15-27.
- Čičikova, M. 1972, *Nouvelles données sur la culture thrace de l'époque de Hallstatt en Bulgarie du sud*, Thracia 1, 79-100.
- Dragomir, I. T. 1986, *Noi contribuții la cunoașterea genezei culturii Babadag*, SCIVA 37, 4, 338-340.
- Delev, P. 1982, *Sakar planina i Iztočni Rodopi, Megalitice v Trakija*, II, Trakijski Pametnici 3, Sofia, 173-263.
- Dörpfeld, W. 1894, *Troja 1893 – Bericht über die im Jahre 1893 in Troja veranstalteten Ausgrabungen*, Leipzig.
- Florescu, A., C. 1991, *Repertoriul culturii Noua – Coslogeni din România (așezări și necropole)*, CCDJ 9.
- Gumă, M. 1993, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bibliotheca Thracologica 4, București.

- Gotzev, A., M. 1994, *Decoration of the Early Iron Age pottery from south-east Bulgaria, în The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in south-eastern Europe, Bibliotheca Musei Apvlensis, I, (Proceedings of the International Symposium from Alba-Iulia, 10-12 June, 1993)*, 97-129.
- Harțuche, N. 1972, *Un nou aspect cultural de la sfârșitul epocii bronzului la Dunărea de Jos, Pontica 5*, 59-77.
- Harțuche, N., Anastasiu, F. 1976, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a muzeului Brăilei, Brăila*.
- Harțuche, N., Silvestru, O. 1992, *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea – Nazîru, jud. Brăila, Istros 6*, 17-25.
- Hänsel, B. 1976, *Beiträge zur Regionalen und chronologieschen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, I, II, Bonn*.
- Hochstetter, A. 1984, *Kastanas (Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979), Die Handgemachte Keramik (Schichten 19 bis I), PAS 3, Berlin*.
- Hoddinot, R. F. 1981, *The Thracians, London*.
- Irimia, M. 1974, *Cercetările arheologice de la Rasova – Malul Roșu. Raport preliminar (cu privire specială asupra hallstattului în Dobrogea), Pontica 7*, 75-139.
- Irimia, M. 2001, *Descoperiri din bronzul târziu pe teritoriul Dobrogei și unele problemele privind cultura Coslogeni, Thraco-Dacica 22*, 1-2, 183-195.
- Irimia, M., Conovici, N. 1993, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța), Pontica 26*, 51-115.
- Jugănar, G. 1997, *Manifestări timpurii ale primei epoci ale fierului în Dobrogea (descoperirile de la Garvăn – Mlăjițul Florilor, jud. Tulcea), în Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les Regions autour de la Mer Noir, Actes du Colloque International, Septembre-1993, BiblIP-A 2*, 103-110.
- Jugănar, G. 2005, *Cultura Babadag, I, BiblIP-A 7, Constanța*.
- Kašuba, M. 2000, *Rannee železo v lessostepi meždu Dnestrom i Siretom (kul'tura KoziaSaharna), Stratum plus 3*, 141-476.
- Koppenhöfer, D. 1997, *Troja VII – Versuch einer Zusammenschau einschließlich der Ergebnisse des Jahres 1995, Studia Troica 7, Berlin*, 295-353.
- László, A. 1986, *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei, MemAntiq 12-14*, 65-91.
- László, A. 1997, *Despre originea, evoluția și cronologia primei epoci a fierului la Dunărea de Jos, în Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les Regions autour de la Mer Noir, Actes du Colloque International, Septembre, Tulcea-1993, BiblIP-A 2*, 77-84.
- Levițki, O. 1994, *Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată, în Relations Thraco-Illyro-Helléniques (Actes du XIVe Symposium National de Thracologie), Băile Herculane (14-19 septembre 1992), București*, 219-257.
- Levițki, O. 2002, *Vzaimootnošenija obščnosti kannelirovannogo i pročerčennogo gal'stata Vostočno-Carpatskogo regiona, Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov severnogo Pričernomor'ja (V tys. do n. e.-V vek n. e.), în Materialy III Meždunarodnoi konferencii, 5-8 nojabrja 2002 g., Tiraspol*, 188-191.

- Morintz, S. 1964, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Halstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia, N.S. 8, 101-119.
- Morintz, S. 1971, *Probleme ale hallstattului timpuriu din zona Istro-Pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, Peuce 2, 19-26.
- Morintz, S. 1987, *Noi date și probleme privind perioadele halstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica 8, 1-2, 39-72.
- Morintz, S. 1990, *Din nou despre Hallstattul din sud-estul României*, Thraco-Dacica 9, 1-2, 99-117.
- Morintz, S., Angheliescu, N. 1970, *O nouă cultură a epocii bronzului din România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV 21, 3, 373-413.
- Morintz, S., Șerbănescu, D. 1974, *Cercetări arheologice la Hârșova și împrejurimi*, SCIVA 25, 1, 47-71.
- Morintz, S., Șerbănescu, D. 1985, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul „Gorgona a doua” jud. Călărași. 1. Așezarea din epoca bronzului. 2. Așezarea geto-dacică*, Thraco-Dacica 6, 1-2, 5-31.
- Morintz, S., Jugănar, G. 1995, *Raport privind săpăturile arheologice în sectorul V al așezării hallstattiene de la Babadag (1991-1992)*, Peuce 11, 177-203.
- Neagu, M., Basarab, N. 1986, *Considerații preliminare asupra așezării eponime de la Grădiștea Coslogeni, județul Călărași*, CCDJ 2, 99-129.
- Neagu, M., Basarab, N. 1988-1989, *Considerații asupra tracilor timpurii de la Dunărea de Jos în lumina săpăturilor arheologice de la Grădiștea Coslogeni*, CCDJ 5-7, 13-27.
- Niculiță, I., Arnaut, T. Zancu A. 2007, *Cercetări arheologice la Saharna Mică*, în *Studia in Honorem Florea Costea*, Brașov, 83-124.
- Nikolova, Ja., Angelov, N. 1961, *Razkopki na Emenskata peșera*, Izvestija Sofia, 297-317.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1953, *Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani (raionul Galați)*, SCIV 4, 3-4, 765-779.
- Sandars, N. K. 1971, *From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel*, în *The European Community in Later Prehistory, Studies in honour of C.F.C. Hawkes*, Londra, 1-31.
- Schmidt, H. 1902, *Heinrich Schliemann's Sammlung - Trojanischer Altertümer*, Berlin.
- Simion, G., Lăzurcă E. 1980, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud – Tulcea*, Peuce 8, 37-55.
- Simion, G. 2001a, *Cultures et Groupes culturels dans la région du bas Danube à la fin du Bronze recent*, în *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit (Symposium Baia Mare 7. – 10. Oktober 1998)*, Baia Mare, 315-335.
- Simion, G. 2001b, *Niculișel, com. Niculișel, jud. Tulcea; Punct: Cornet, CCA. Campania 2000*, 163-164.
- Simion, G. 2003, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării*, I, BibliP-A 5, 79-98.
- Sîrbu, V. Pandrea, S. 1994, *Cercetările arheologice de la Siliștea, jud. Brăila, campaniile 1991-1993: a) așezarea Boian-Giulești; b) așezările din prima epocă a fierului*, Istros 7, 31-62.
- Topoleanu, F., Jugănar, G. 1995, *Așezarea de tip Babadag de la Niculișel – „Cornet” (județul Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988*, Peuce 11, 203-229.
- Vančugov, V. 1983, *Baltiskaja gruppa pamjatnikov epohi bozdnej bronzy*, în *Materialy po Arheologii Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 88-101.
- Vančugov, V. 1990, *Belozerskie pamjatniki v Severo-Zapadnom Pričernomor'e*, Kiev.

- Vančugov, V. 1993, *Keramika s pročerčenyj ornamentom iz pamjatnikov pozdnej bronzy Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, în *Drevnosti Pričernomorskih Stepei*, Kiev, 28-39.
- Vančugov, V., Sîrbu, V., Niculiță, I. Bîrcă, V. 1999, *Cercetările arheologice de salvare de la Orlovka – Cartal (Ukraina) – Campania 1998*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, III, București, 117-135.
- Vanciugov, V., Niculiță, I., Bîrcă, V. 2000, *Raport preliminar despre rezultatele investigațiilor arheologice de la așezarea civilă Cartal – Orlovka II din anul 1999*, Chișinău – București – Odesa, 100 p, (Arhiva Catedrei Istoria Românilor și Antropologie, Universitatea de Stat din Moldova).
- Valčanova, Ch. 1985, *Ranno trakijsko poselenie kraj selo Starcevo, Smoljanski okrijg*, Izvestija Plovdiv 12, 67-84.
- Venediktov, I., Aladžov, D. 1976, *Dolmenite kato pametnici na trakijskata kultura*, în *Megalitica v Trakija, Trakijski Pametnici*, 1, Sofia, 52-76.
- Vernescu M. 2004, *Materialele de tip Coslogeni descoperite în așezări hallstattiene timpurii din Câmpia Brăilei*, Istros 11, 337-345.

Andrei Niciu

Universitatea de Stat din Moldova,
Catedra Istoria Românilor și Antropologie,
Str. A. Mateevici, nr. 60,
Chișinău, MD-2009,
Moldova
a_niciu@yahoo.com

Regiunea	Monumentele arheologice	CRONOLOGIA			
Sudul Moldovei, nord-estul Munteniei	secolele a. Chr. perioada dup Müller-Karpe 1959	XIII-XII BzD-HaA1	XII-XI (X) HaA1 (A2)	XI-IX HaA2	XI-VIII HaB1-B2
	grup cultural	Noua - Coslogeni	Sihleanu - Tămăoani - Holercani	Babadag I - Vânători	Babadag II - Cozia - Saharna
	Tămăoani	Gr.2	Gr.2		
	Foltești	M7	M7		
	Vânători	„a ezarea A” ?	„a ezarea A” ?	strat „cea de a doua cetăție”	
	Siliștea-Conac	strat	M1? C6Gr.1 C8Gr.8	?	
	Siliștea-Popina	loc.A		loc.A	strat
	Ijdileni-Frumușica		bord.2		strat
Dobrogea	Babadag			Gr.70, 120, 128 martor (Gr. funer) X-V1 Gr.VIII loc.IV bord.B	strat Gr.VIII loc.IV bord.B
	Beidaud	Gr.1,9,11		Gr.1,9,11	
	Garvăn-Mlajitul Florilor	Gr.Sec .V niv.inf	Gr.Sec .V niv.inf		niv.super
	Niculiș-Cornet		strat vas Belozerka	strat	strat complexe
	Grădiștea - Coslogeni	niv.1-2	niv.3		strat
	Murighiol - Ghiolul Petrei	strat?	strat?		strat? complexe
	Rasova - Malul Râului	strat	strat	bord.2	strat
	Bucur	strat	strat		strat
	Satu Nou - Valea lui Voicu	niv.II	niv.II		niv.II-I
Prut-Nistru	Cartal-Orlovka II	C28Gr.3 C46Gr.5	C28Gr.3 C46Gr.5		strat
	Saharna Mică	Constr.1 Gr.1	Constr.1 Gr.1	Constr.1 Gr.1	

Fig. 1. Corelarea cultural-cronologică a descoperirilor din complexe închise ale monumentelor „cu ceramică incizată”.

Abb. 1. Kultur-chronologische Fundekorrelation der geschlossenen Komplexe mit „ritzverzierter Keramik”.

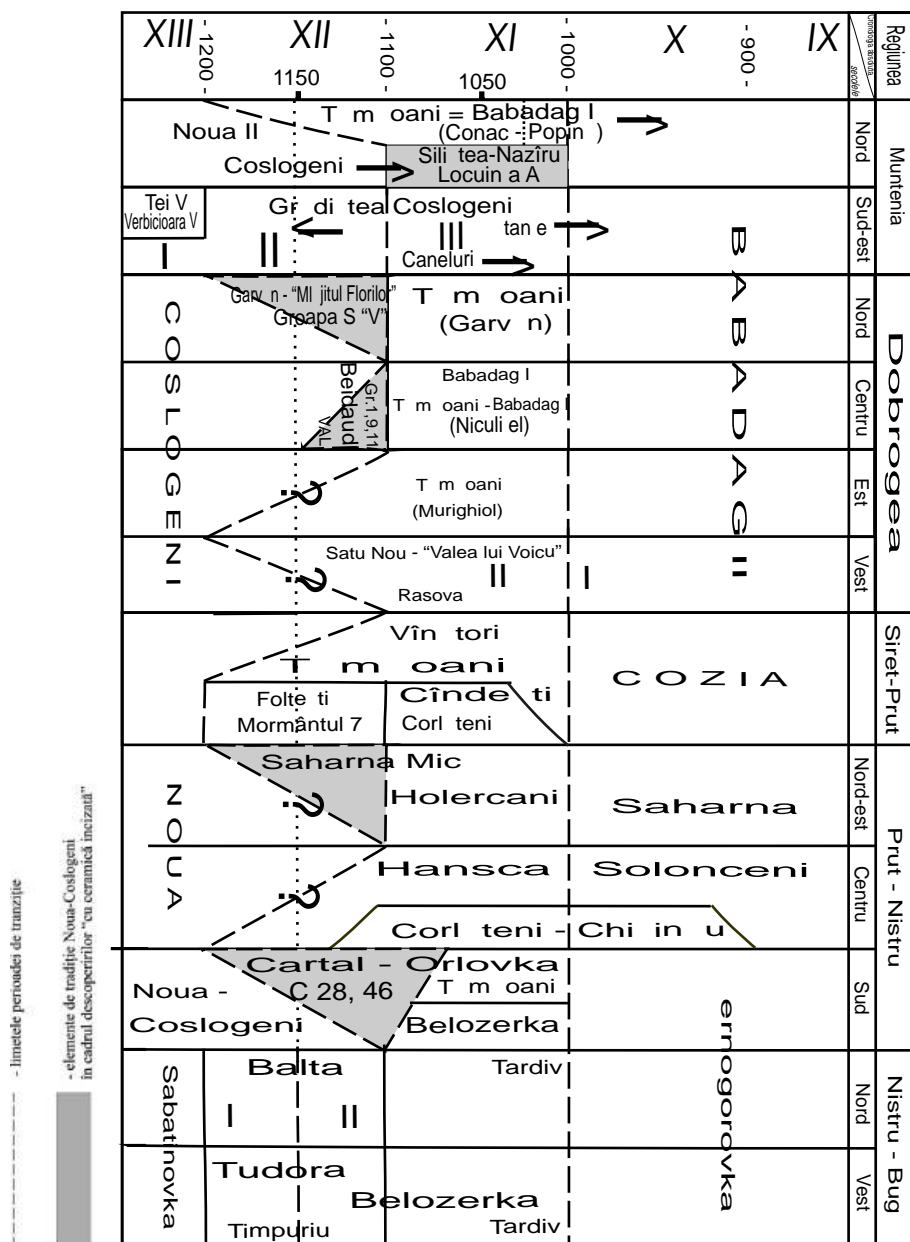

Fig. 2. Tabel sincron, sfâr itul perioadei epocii bronzului i începutul primei epoci a fierului în spa iul nord-vest Pontic.

Abb. 2. Ende der Bronzezeit und Beginn der Eisenzeit im Nordwestpontikum, chronologisches Schema.

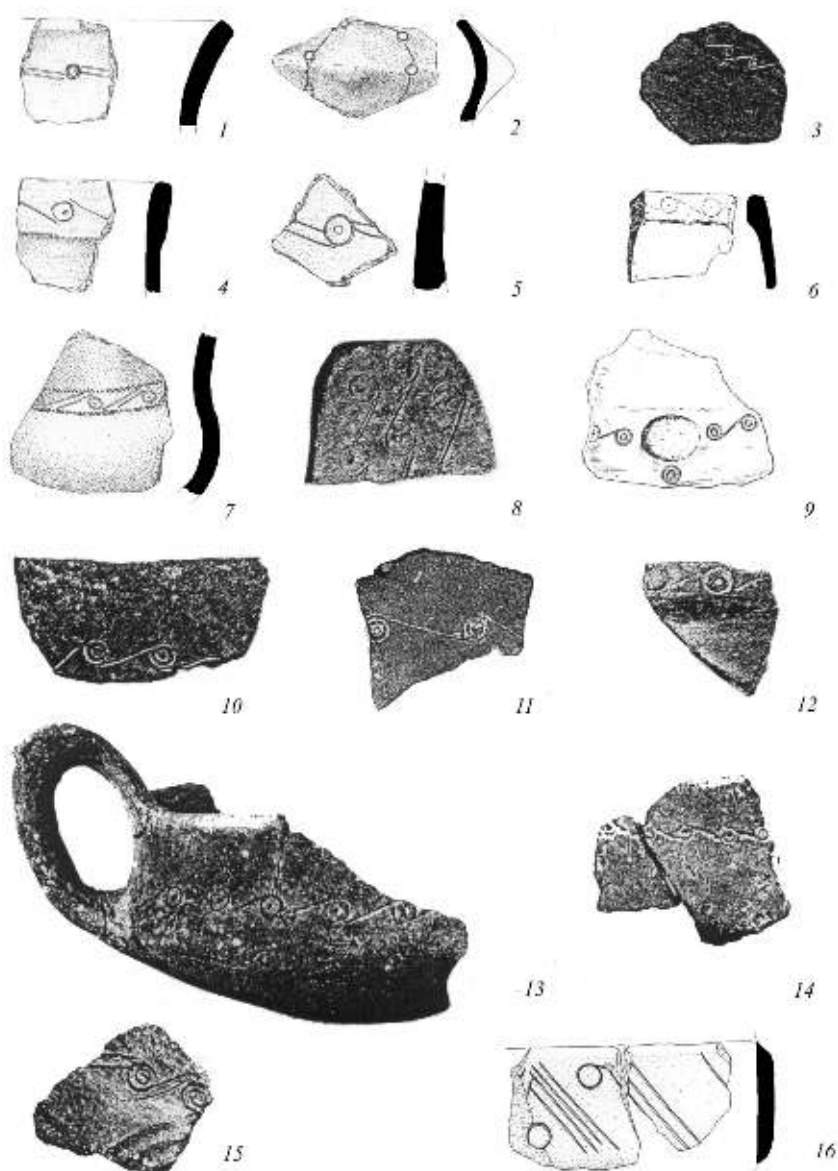

Fig. 5. Decorul de „linii tangente cu cercuri e” în cadrul descoperirilor de la / Abb. 5. Ritzverzierung „der laufende Hund” in : 1-15 - Troia VII b2 i 16 - Kastanas (dup /nach Dörpfeld 1894; Blegen et alii 1958; Hochstetter 1984; Koppenhöfer 1997), sc ri diferite.

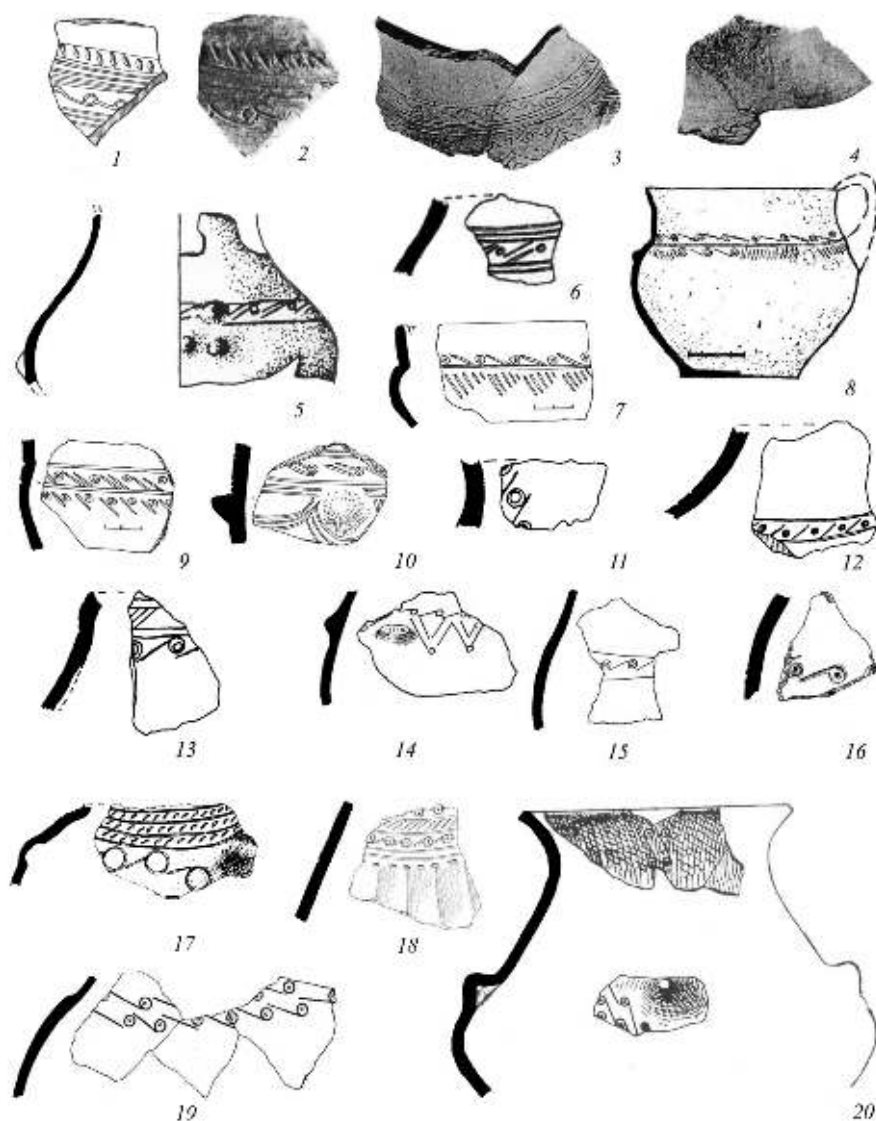

Fig. 3. Decorul de „cercule e unite prin linii tangente” în cadrul faciesurilor cu ceramic incizat / Abb. 3. Ritzverzierung „der laufende Hund” nach Funden „rietzverzierter Keramik” aus dem Nordwestpontikum. 1 - Seli tea-Nazâru ? (dup /nach Har uche, Silvestru 1992);

2 - Br ili a ? (dup /nach Har uche 1968); 3-4 - B lteni (dup /nach Dragomir 1986);

5-6 - Niculi el-Cornet (dup /nach Topoleanu, Jug naru 1995; Simion 2001b); 7-10 - Vâ n tori (dup /nach Brudiu 1980); 11-13 - Beidaud (dup /nach Simion 2003); 14-17, 19-20 - Babadag (dup /nach Morintz 1964, Morintz 1987; Jug naru 2005); 18 - Ghind re ti (dup /nach Morintz 1964), sc ri diferite.

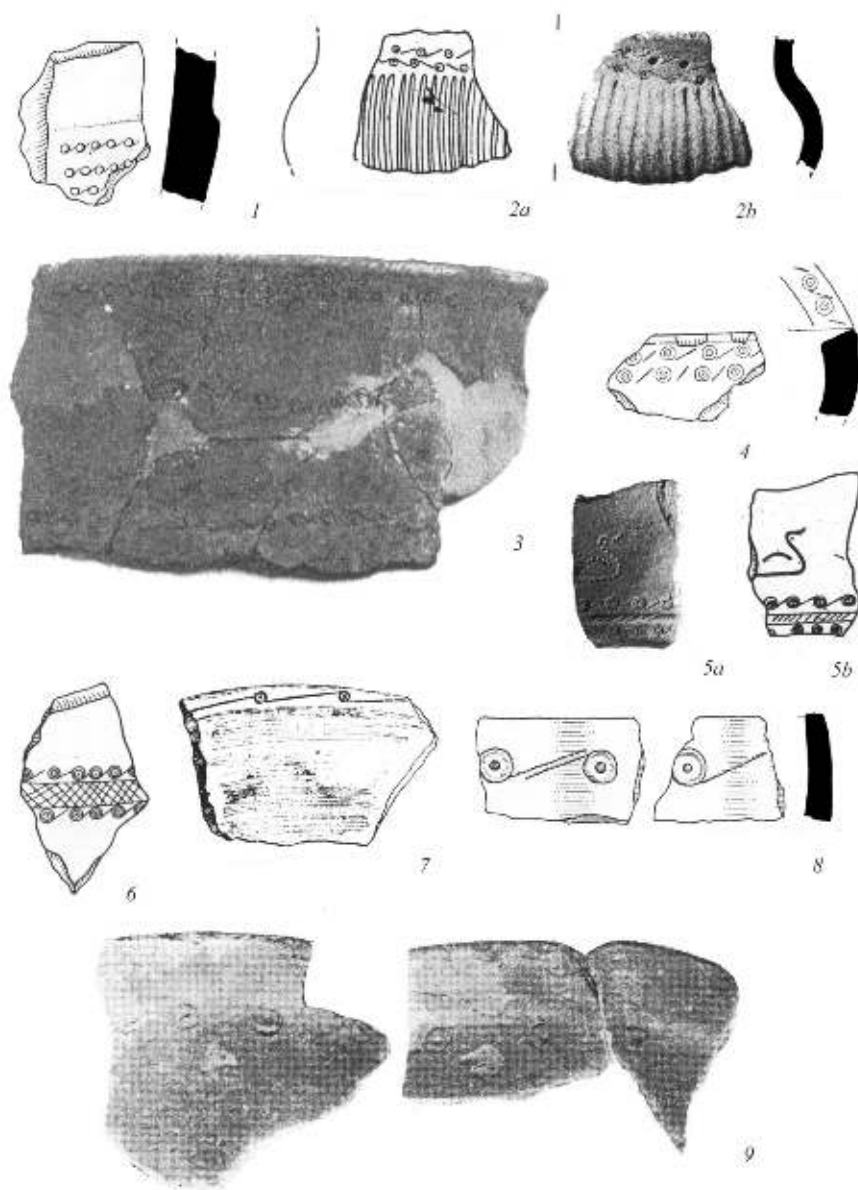

Fig. 4. Decorul de „linii tangente cu cerceule e” dup descoperirile din Bulgaria / Abb. 4. Ritzverzierung „der laufende Hund” nach Funden aus Bulgarien. 1-2, 4-6 - Pšeni evo (dup /nach Gotzev 1994); 3 - Bukjovci (dup /nach i ikova 1968); 7 - Emenskata Peshera (dup /nach Nikolova, Angelov 1961); 8 - Sakarci (dup /nach Delev 1982); 9 - Klokotnica (dup /nach Aladžov, Balabanjan 1984), sc ri diferite.